
EDUKACJA W PERSPEKTYWIE INTEGRACJI EUROPY

Anna Pawiak

O POTRZEBIE KSZTAŁCENIA UMIEJĘTNOŚCI NIEWERBALNEGO KOMUNIKOWANIA SIĘ NAUCZYCIELA Z UCZNIAMI (KOMUNIKAT Z BADAŃ)

Edukacja jest jednym z narzędzi tworzenia nowoczesnej cywilizacji oraz życia w niej. Problematyka edukacji i innowacyjności nabrała w obecnej fazie rozwoju kraju szczególnego znaczenia. Bez nich nie rozwiążemy naszych problemów gospodarczych i społecznych oraz nie wyzwolimy kapitału ludzkich zdolności, talentów, motywacji i umiejętności¹. W nowych warunkach społeczno-ekonomicznych w systemie kształcenia musi dojść do przemian, dotyczących przekazywanych treści, zdobywanych umiejętności, kształtowania pewnych postaw, a co za tym idzie przemian w samej metodyce nauczania, technologiach kształcenia oraz w pracy nauczycieli. To przede wszystkim nauczyciel, wśród wielu czynników decydujących o charakterze szkoły, jest fundamentem jej przyszłości. Był i będzie on zawsze najważniejszym czynnikiem funkcjonowania każdego, nawet najbardziej zbiurokratyzowanego i hierarchicznie zorganizowanego systemu oświatowo-wychowawczego². Funkcjonowanie systemu edukacyjnego zależy przede wszystkim od kadry nauczającej, która w głównej mierze wpływa na efektywność pracy szkoły. Głównym źródłem skuteczności pracy nauczyciela są jego cechy osobowościowe, motywacje, kwalifikacje, kompetencje zawodowe. W związku z powyższym na pełne przygotowanie nauczyciela, oprócz **kompetencji realizacyjnych (wykonawczych)**, w postaci doskonałej znajomości zasad, metod i środków nauczania oraz umiejętności ich stosowania, powinny się składać **kompetencje interpretacyjne i komunikacyjne**. Te ostatnie stanowią podstawę przygotowania zawodowego nauczyciela³.

Proces edukacyjny sam w sobie jest procesem komunikacji, wspólnym dialogiem prowadzonym podczas spotkania nauczyciela z uczniem na trudnej drodze jego rozwoju, budowania przez niego własnej tożsamości oraz przygotowania się do podjęcia nowych ról w przyszłości. To właśnie poprzez bezpośrednie komunikowa-

¹ Cz. Banaszak: *Zasady polityki oświatowej a doskonalenie funkcji systemu edukacji narodowej*, „Oświata i Wychowanie” 1988, nr 22, s. 14.

² W. Pomykało: *Szkoła przyszłości*, „Oświata i Wychowanie” 1989, nr 41, s. 17.

³ E. Smak: *Nauczyciele wobec współczesnych przemian edukacyjnych*, [w:] *Edukacja i rozwój*. pod red. A. Jopkiewicz. Kielce 1995. s. 270.

nie się nauczyciela z uczniami realizowane są zadania dydaktyczne i wychowawcze. Komunikowanie się jest najczęściej postrzegane w aspekcie posługiwania się językiem jako środkiem werbalnego porozumiewania. Jednak drugą formą komunikowania się nauczyciela, a tym samym oddziaływania na uczniów, jest jego „mowa ciała”, czyli komunikacja niewerbalna.

Wśród wielu elementów komunikacji niewerbalnej, mającej znaczenie dla uczniów, szczególną rolę odgrywają: gesty, wyraz twarzy, pozycja ciała lub odległość nauczyciela do ucznia. Każdy nauczyciel wie z praktyki, że uczniowie nader bacznie obserwują swoich wychowawców i nic nie umyka ich uwadze. Obserwując bacznie nauczyciela podczas lekcji, wyciągają szereg wniosków na jego temat, opierając się na sprawności psychomotorycznej. W przypadku nauczyciela, posiadającego umiejętności niewerbalnego komunikowania się, właściwa i opanowana mowa ciała może wywoływać u uczniów takie reakcje, jak skupienie uwagi na lekcji, chęć aktywnego w niej uczestniczenia, serdeczny i życzliwy stosunek do nauczyciela, zdyscyplinowanie, bądź szybsze zrozumienie i przyswojenie przekazywanej przez niego wiedzy. Niewłaściwa ekspresja mimiczno-gestykulacyjna nauczyciela może wywoływać nieodpowiedni stosunek uczuciowy do niego, wyzwalać tym samym negatywne zachowanie uczniów, takie jak denerwowanie się, chęć wyśmiewania, dokuczania, zniechęcenie do przedmiotu oraz nauczyciela, strach, rozproszenie uwagi.

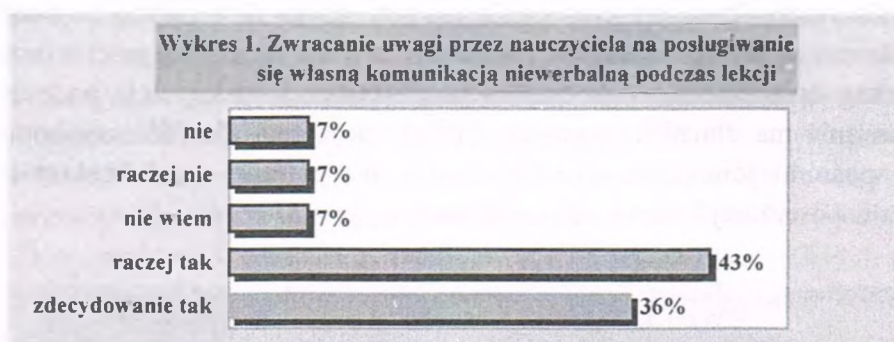
Z tego powodu brak umiejętności porozumiewania się kanałem niewerbalnym lub występujące w tym obszarze zakłócenia, mogą w dużej mierze powodować zaburzenia w ogóle w komunikowaniu się i w efekcie negatywnie wpływać na stosunki interpersonalne i przekazywane uczniom przez nauczyciela informacje. Nauczyciele, często nieświadomi min, gestów i przyjmowanych pozycji ciała podczas lekcji, mówiących zupełnie coś innego niż wypowiedane przez nich w tym samym czasie słowa, mogą wywoływać negatywne reakcje u uczniów, co niewątpliwie wpływa na wyniki nauczania i uczenia się.

Aby przekonać się, czy w opinii podmiotów procesu nauczania, komunikacja niewerbalna nauczyciela podczas lekcji ma rzeczywiście tak duże znaczenie w procesie dydaktyczno-wychowawczym, przeprowadzone zostały wstępnie odpowiednie badania. Grupę badanych osób stanowili nauczyciele i uczniowie klas VII-VIII szkoły podstawowej. Respondentów poproszono o udzielenie odpowiedzi, między innymi na pytania:

1. Czy nauczyciele i uczniowie zwracają uwagę na komunikację niewerbalną (gesty, miny, pozycję ciała) podczas lekcji?
2. Czy komunikacja niewerbalna, którą posługuje się nauczyciel prowadzący zajęcia w danej klasie, ma znaczenie dla uczniów?
3. Na jakie elementy komunikacji niewerbalnej uczniowie zwracają szczególną uwagę w czasie lekcji?

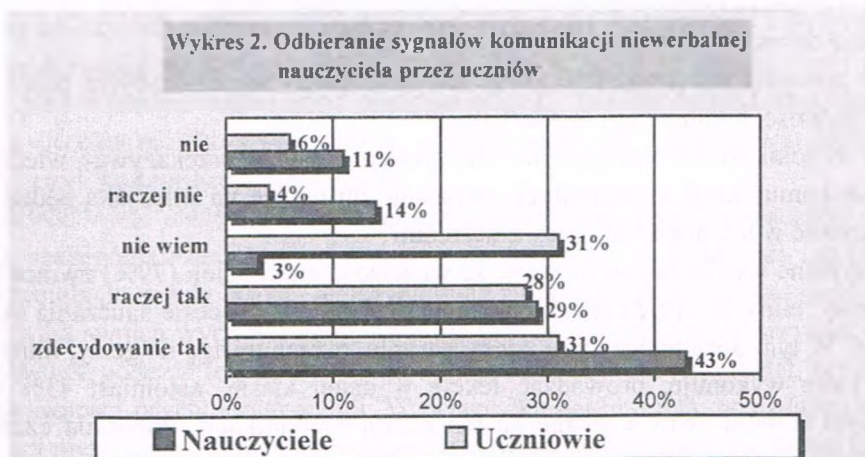
4. Czy komunikacja niewerbalna nauczyciela w czasie lekcji wpływa na stosunek ucznia do nauczyciela przedmiotu, którego uczy?
5. Czy powinno się prowadzić kursy dla nauczycieli w celu nabycia przez nich umiejętności komunikacji niewerbalnej?
6. Czy w toku studiów przyszłym nauczycielom należy przekazywać wiedzę na temat komunikacji niewerbalnej, zwracając im uwagę na rolę, jaką będzie ona odgrywać w ich przyszłej pracy z uczniami?

Otrzymane wyniki badań ukazują, że większość nauczycieli (79%) zwraca uwagę na gesty, miny, pozycję ciała, którymi się posługują w procesie nauczania swoich uczniów. W tym 36% nauczycieli zdecydowanie zwraca uwagę na gesty, miny, postawy, które wykonuje, prowadząc lekcje w danej klasie, natomiast 43% tylko w pewnym stopniu zwraca uwagę na ten rodzaj komunikacji. Pozostała część respondentów raczej nie zwraca uwagi na wysyłane przez siebie komunikaty niewerbalne, co oznacza 7%, również 7% zaprzeczyło jakoby skupiało na tym uwagę i tyluż badanych nauczycieli nie potrafiło odpowiedzieć na powyższe pytanie.

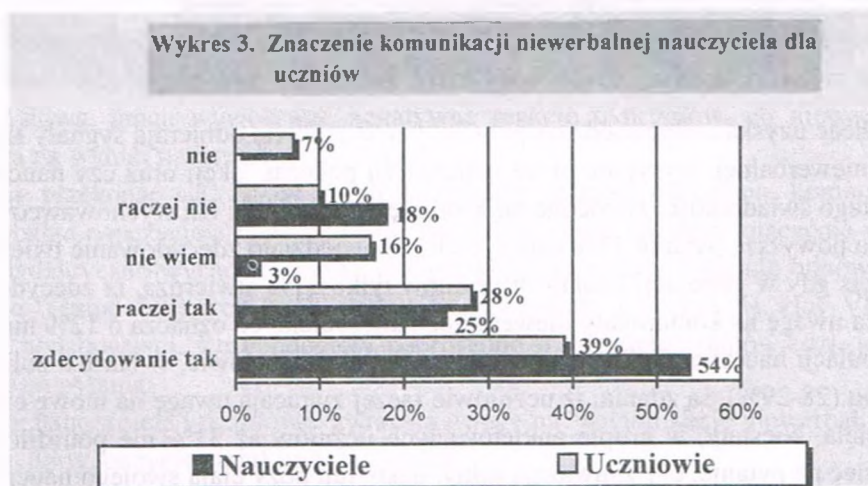
Chcąc uzyskać odpowiedź na pytanie, czy uczniowie odbierają sygnały komunikacji niewerbalnej, wysyłane przez nauczycieli podczas lekcji oraz czy nauczyciele mają tego świadomość, zwrócono się o opinię do uczniów i ich wychowawców.

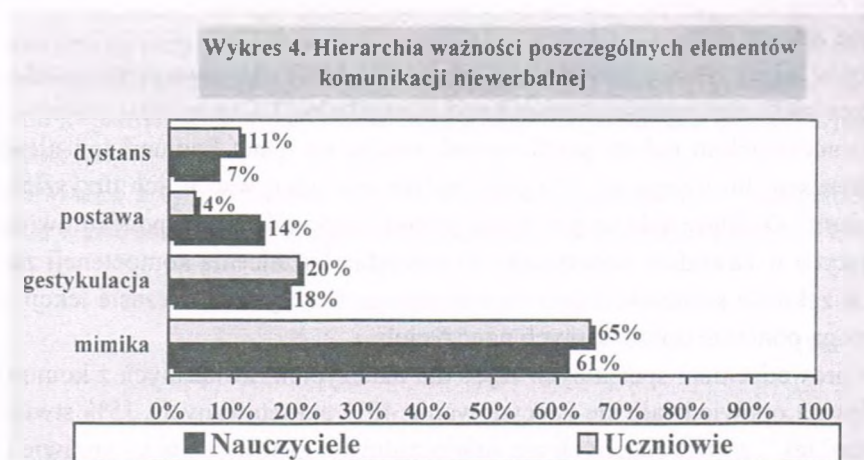
Na powyższe pytanie 43% nauczycieli odpowiedziało zdecydowanie twierdząco, podczas gdy w populacji badanych uczniów tylko 31% stwierdza, iż zdecydowanie zwraca uwagę na komunikaty niewerbalne nauczyciela, co oznacza o 12% mniej niż w populacji nauczycieli. Zarówno nauczyciele jak i uczniowie, w bardzo zbliżonym stopniu (28-29%), są zdania, iż uczniowie raczej zwracają uwagę na mowę ciała nauczyciela. Niestety, w grupie ankietowanych uczniów aż 31% nie potrafiło odpowiedzieć na pytanie, czy zauważają miny, gesty lub pozycję ciała swojego nauczyciela. Opierając się na powyższych danych, można stwierdzić, że w opinii nauczycieli i uczniów komunikacja niewerbalna w znacznym stopniu zwraca uwagę ucznia, co ilustruje wykres 2.

Znaczenie komunikacji niewerbalnej w procesie dydaktyczno-wychowawczym zostało potwierdzone przez dużą grupę ankietowanych nauczycieli (79%). Fakt, że niewerbalne komunikowanie się nauczyciela podczas lekcji ma znaczenie, potwierdziło 54% respondentów, raczej tak 25%, przy czym 18% badanych nauczycieli uważa, że mowa ich ciała raczej nie ma znaczenia w ich codziennej pracy z uczniami.

Według opinii uczniów, komunikacja niewerbalna nauczyciela podczas zajęć zdecydowanie ma dla nich znaczenie (39%), raczej ma dla 28% wychowanków. Jednak spośród ogółu populacji 16% uczniów nie potrafiło zająć konkretnego stanowiska w powyższej kwestii, co przedstawia wykres 3.

Nauczyciele i uczniowie mają nieco odmienne zdanie na temat ważności poszczególnych elementów komunikacji niewerbalnej (wykres 4). Spośród czterech sygnałów komunikacji niewerbalnej, którymi posługują się nauczyciele, 65% uczniów uznało za najważniejszy wyraz twarzy nauczyciela, na drugim miejscu 20% badanych sklasyfikowało gestykulację rąk, 11% uczniów wskazało na dystans, odległość nauczyciela od nich a zaledwie 4% na pozycję jego ciała. Nieco odmienną hierarchię ważności elementów komunikacji niewerbalnej, na którą uczniowie zwracają uwagę, przedstawili sami nadawcy tychże sygnałów – nauczyciele. Według nich uczniowie w pierwszej kolejności zwracają uwagę na wyraz twarzy (61%), następnie na gestykulację (18%): odmiennie niż uczniowie nauczyciele sklasyfikowali pozę ciała (14%) oraz dystans – zaledwie 7%.

Dalsze badania potwierdziły wpływ komunikacji niewerbalnej nauczyciela w pracy dydaktyczno-wychowawczej. Zniecierpliwienie i zdenerwowanie na zachowanie uczniów wyraża przy pomocy pewnych komunikatów niewerbalnych zdecydowanie 35% nauczycieli. Natomiast 55% nauczycieli na powyższe zagadnienie odpowiada „raczej tak”, a 7% respondentów raczej nie używa tej formy przekazu informacji w sytuacjach konfliktowych z uczniem. Jedynie 3% nie miało zdania na ten temat. Poza tym aktywność ucznia na lekcji potrafi docenić, okazując mu swoje zadowolenie poprzez różną formę ekspresji pozasłownej, zdecydowanie 32% nauczycieli, 39% raczej tak, 18% nauczycieli raczej nie wykorzystuje możliwości mowy własnego ciała, w celu okazania swego zadowolenia czy uznania wobec osoby ucznia. Natomiast 11% ankietowanych nie miało własnego zdania. Świadomie wykorzystana, pozytywna komunikacja niewerbalna nauczyciela, prowadzącego lekcję, może wpłynąć, według opinii badanych uczniów, między innymi na szybsze przyswojenie wiedzy (47%), zachęcenie do aktywnego brania udziału w lekcji (38%), do systematycznego przygotowywania się do lekcji (34%), czy też uważnego słuchania

wypowiedzi nauczyciela, co zdecydowanie zawsze czyni 32% badanych uczniów, a prawie zawsze 30%.

Czy w takiej sytuacji powinno się prowadzić kursy dla nauczycieli w celu nabycia przez nich umiejętności komunikacji niewerbalnej? Czy w toku studiów, przyszłym nauczycielom należy przekazywać wiedzę na temat komunikacji niewerbalnej, zwracając im uwagę na rolę jaką będzie ona odgrywać w ich przyszłej pracy z uczniami? O odpowiedź na powyższe pytanie poprosiliśmy respondentów czynnie pracujących w zawodzie nauczyciela. O potrzebie kształcenia kompetencji zawodowych w zakresie komunikowania niewerbalnego nauczyciela w czasie lekcji świadczą poniższe opinie samych nauczycieli.

Za prowadzeniem specjalnych zajęć dla nauczycieli, związanych z komunikacją pozasłowną opowiedziało się zdecydowanie 40% ankietowanych, 35% stwierdziło, iż „raczej tak”, a 18% badanych nie zajęło żadnego stanowiska w tej sprawie i tylko 7% raczej nie było zainteresowanych tego typu zajęciami lub kursami.

Za przekazywaniem przyszłym nauczycielom w toku studiów wiedzy na temat komunikacji niewerbalnej, zdecydowanie opowiedziało się 55% respondentów, 35% raczej popiera tę propozycję, a brak opinii na ten temat wykazało 10% nauczycieli.

Zarówno badania opinii uczniów i nauczycieli, jak i obserwacja ich wzajemnych relacji podczas pracy na lekcjach dostarczyły wielu danych, potwierdzających oddziaływanie komunikacji niewerbalnej nauczyciela na proces dydaktyczno-wychowawczy.

Jednak ze względu na brak dostatecznych przesłanek empirycznych, autorka niniejszego artykułu, wyniki przeprowadzonych badań na tym etapie traktuje jako źródło hipotez. Niewątpliwie hipotezy te wymagają dalszych potwierdzeń, weryfikacji w poszukiwaniach prowadzonych przez autorkę w odpowiednio dużych grupach respondentów. Ważność powyższego zagadnienia potwierdza H. Rylke, stwierdzając, że

uczniowie są mistrzami w odczytywaniu tych wewnętrznych programów nauczyciela, gdyż pilnie obserwują całą sferę komunikatów niewerbalnych, które najczęściej nie są świadomie kontrolowane. Informacje o stosunku do ucznia pokazuje nauczyciel tonem, głosem, ekspresją twarzy, postawą ciała⁴.

W pracy nauczyciela istnieje potrzeba uwzględnienia całego kontekstu czynników wzmacniających przekaz dydaktyczny. „Chodzi o to, by (...) godzina lekcyjna była osobowościowo-ludzkim spotkaniem, a nie tylko gromadzeniem – mózgowo – wiadomości”⁵.

Niezbędnym wydaje się podkreślenie i uświadomienie teraźniejszej i przyszłej kadrze nauczycielskiej znaczenia komunikacji niewerbalnej w ich przyszłej pracy

⁴ H. Rylke, G. Klimowicz: *Szkoła dla ucznia. Jak uczyć żyć*. Warszawa 1982. s. 58.

⁵ J. Legowicz: *O nauczycielu. Filozofia nauczania i wychowania*. Warszawa 1975. s. 112.

z uczniami. Celowe i świadome posługiwanie się mową własnego ciała, może wywoływać szereg pozytywnych reakcji u uczniów, takich jak wzbudzenie w nich chęci aktywnego uczestniczenia w lekcji, zainteresowanie nauką przedmiotu, nawiązanie z nimi partnerskich relacji oraz wykształcenie pewnych, pozytywnych cech osobowości.

W związku z tym wskazane byłoby kształcenie zawodowych umiejętności nauczyciela w zakresie niewerbalnego komunikowania się z uczniami podczas lekcji.